

41. Там само. — Спр. 316. — Арк. 169.
42. Там само. — Арк. 170—171.
43. Там само. — Арк. 167.
44. Там само. — Ф. 707. — Оп. 156. — Спр. 62. — Арк. 11—11 зв.
45. Листовки революционных социал-демократических организаций Украины 1896 — 1904 гг. — К., 1963. — С. 588.
46. Там же. — С. 604—605.
47. ЦДА України. — Ф. 313. — Оп. 1. — Спр. 489. — Арк. 12.
48. Твори В. І. Леніна на Україні ... — С. 92.
49. Там само. — С. 94.
50. Гречнев А. С. Горловское вооруженное восстание. Из воспоминаний участников первой русской революции. — 1955. — С. 21—22.
51. Твори В. І. Леніна на Україні... — С. 107.
52. ЦДА України. — Ф. 336. — Оп. 1. — Спр. 480. — Арк. 3.

Олександр Сарнацький
(м. Запоріжжя)

Адміністративно-цензурні утиски царизмом друкованих органів УДРП в роки першої російської революції (1905–1907 рр.)

Стаття присвячена цензурним обмеженням і утискам царської адміністрації перших українських газет. Ці газети було дозволено друкувати після закону 17 жовтня 1905 р. Нова партія УДРП почала видавати для народу щоденну популярну газету «Громадське слово», потім журнал «Нове життя» й інші. В статті показано як представники влади різними способами зупиняли їх діяльність.

Статья посвящена цензурным ограничениям и придиркам царской администрации к первым украинским газетам. Эти газеты разрешено было печатать после закона 17 октября 1905 г. Новая партия УДРП начала издавать для народа ежедневную популярную газету «Общественное слово», потом журнал «Новая жизнь» и другие. В статье показано как представители власти различными способами прекращали их деятельность.

У наш час можна почути думки, що революція 1917 р. була лише переворотом, захопленням влади більшовиками, а прості люди, інтелігенція не були готові до такого перебігу подій і не підтримували їх. Більше того, цар і уряд на початку ХХ ст. пішов на суттєві поступки і шляхом подальших реформ можливо було зберегти єдність царської Росії на демократичних принципах. Але документальні матеріали багатьох істориків заперечують той факт, що імперія робила поступки.

Так, дійсно, наприкінці ХІХ ст. царський уряд, наляканий постійними заворушеннями робітників і селян, зробив деякі полегшення, найважливішим з яких була лібералізація преси. В кінці ХІХ ст. в Україні починають виходити ліберальні газети. Звичайно видавались вони російською мовою, але торкались в основному українських справ. Такими були, зокрема, «Киевские отклики», «Киевский телеграф» і т.д..

1905 р. являв собою картину з одного боку — вже назріваючого народного заворушення, а з іншого — розгубленості царського уряду. Газети відкрито вимагали конституції. В університетах у серпні 1905 р. введено автономію, яка змінила реакційний статут 1884 р. В Україні, як і в Росії, виникали численні союзи, об'єднані спільним прагненням — знищити існуючий політичний лад. З

початку жовтня почався загальний страйк на залізницях.

17 жовтня 1905 р. царський уряд проголошує маніфест, в якому обіцяно «дарувати свободу слова, особи, совісті, зібрань та союзів». Скликалась Державна Дума з законодавчими правами. Однак Дума невдовзі була розпущена, а дана праця прагне показати, що вільна преса зазнавала утисків уже з моменту виходу.

В історіографії тема царської цензури найбільш докладно висвітлена в роботі Н. Полонської-Василенко «Цензурні записки» (Париж, 1952), а також у спогадах сучасників, що не завжди є об'єктивними. Автор на основі архівних джерел прагне об'єктивно висвітлити дії влади після Маніфесту 17 жовтня 1905 р. щодо перешкоджання виходу в Києві будь-якої української періодики, особливо тієї, що торкалась у своїх публікаціях політичних питань.

Висвітлюючи ставлення царської адміністрації та цензури до періодичних видань УДРП — української партії ліберально — демократичного напрямку, що саме почали виходити в період, який розглядається, необхідно відзначити, що утворення даної партії майже співпало в часі з появою нового закону про друк від 24 листопада 1905 р.

Питання про злиття УДП і УРП неодноразово порушувалося на з'їздах обох партій упродовж другої половини 1905 р. Показово, що у багатьох випадках сучасники сприймали УДП і УРП як єдину партію. В об'єднанні сили мали більшу зацікавленість члени УРП оскільки, за свідченням С. Єфремова, УРП у весь час свого існування залишалася лише тісним гуртком однодумців, у якого не було ні можливостей, ні часу для широкої партійної роботи. Тому саме з практичних міркувань для радикалів наприкінці 1905 р. постало питання про злиття з УДП.

Маніфест 17 жовтня істотним чином вплинув на рішення УРП повернутися в ряди своїх колишніх однодумців, оскільки відкривав можливості для спільної легальної роботи [1], а з'їзд УДП, що відбувся восени 1905 р., майже одностайно підтримав ідею об'єднання двох партій. Збори представників УДП і УРП, які відбулися наприкінці листопада 1905 р., постановили об'єднатися в одну партію та вибрали делегатів до спільної комісії, яка мала виробити партійну програму, оскільки спільними зусиллями було б ефективніше виступати за національні інтереси. Формально об'єднання УДП і УРП сталося 29–30 грудня 1905 р., а фактично організаційне злиття обох партій відбулося на початку 1906 р. Лише полтавська громада УДП була проти об'єднання з радикалами і певний час перебувала поза УДРП [2].

Відразу після об'єднання зборів керівництво вже новоствореної УДРП енергійно взялося за організацію в Києві щоденної української газети. Після утворення закону від 17 жовтня видання часопису на Наддніпрянщині чекали і за кордоном. В. Винниченко у листопаді цього ж року повідомляв Є. Чикаленку зі Львова, що галицька громадськість обурюється зволіканням у виданні радикал-демократами своєї газети, хоча, як відомо, на той час єдиної УДРП ще не існувало [3]. На численних нарадах з цього приводу, в яких брали участь В. Симиренко, В. Леонтович, С. Єфремов, Б. Грінченко, Є. Чикаленко, С. Дурдуковський, Ф. Матушевський, М. Левицький та ін., було вирішено, грунтуючись на ідейних засадах програми УДРП, видавати для народу щоденну популярну газету під назвою «Громадське слово», а для української інтелігенції літературно науковий журнал «Нове життя».

Разом з тим, при розгляді цього питання необхідно враховувати, що УДРП, як й інші українські політичні партії, що існували на той час, діяла неофіційно і, видаючи по суті справи свої легальні партійні видання, вона ніде і ніколи не вказувала, що ці видання є партійними органами.

Закон від 24 листопада 1905 р. був одним з наслідків царського Маніфесту 17 жовтня цього ж року, в якому на майбутнє не передбачалося жодних винятків для неросійськомовних видань,

що мали виходити в майбутньому [4]. Наступний указ від 25 листопада 1905 р. про відміну попередньої цензури для періодичних видань, разом з попереднім законом, дозволив українській пресі виходити вільно.

Разом з тим, царською владою були затверджені 27 листопада 1905 р. Тимчасові правила про періодичні видання, які передбачали заведення судових переслідувань та адміністративні заходи за їх порушення. Вони продовжили традицію щорічного публікування переліку періодичних видань і брошур, а згодом і книг, що зазнавали переслідувань з боку влади, але тепер вже через суд. Ними передбачалися різноманітні покарання осіб, що займалися літературною та видавничою справами. До них входили і ціла система штрафів, і звільнення з роботи та заборона займатися видавничою діяльністю (до 5 років), і навіть ув'язнення на певні терміни, які стосувалися редакторів, видавців та авторів статей періодичних видань. Надалі їх сотні разів було оштрафовано, частина була звільнена з роботи, а деяких було ув'язнено. Таким чином, не минуло і двох місяців після проголошення царського Маніфесту 17 жовтня, як знову почалися переслідування видань [5]. А цензори періодичних видань, виконуючи Тимчасові правила, повинні були одночасно з початком судових переслідувань доносити про це в Головне управління у справах друку, яке на той час було одним з підрозділів міністерства внутрішніх справ.

Місцева адміністрація блискавично відреагувала на введення цих правил у дію. Так, наприклад, вже цього ж 27 листопада київський генерал-губернатор повідомив про них телеграмами губернаторів Південно-Західного краю, а 30 листопада про цю урядову постанову ним було сповіщено прокурора київської судової палати та прокурора київського окружного суду [7].

Наприкінці листопада Є. Чикаленко, як видавець, подав київському губернаторові заяву з проханням дозволити видавати вказані газету і журнал. До заяви був доданий і рекламний проспект, в якому вказувалося, що «Громадське Слово» відстоюватиме рівні для всіх громадян права, «справжню волю особи, слова, друку, віри, зборів і спілок», боронитиме «право українського народу на своє національно-політичне життя і через це вимагатиме автономії України» з крайовою Народною Радою (Соймом), а також домагатиметься таких самих прав для інших народів Росії, тобто вимагатиме, щоб Росія була «федерацією (спількою) вільних народів, захищатиме інтереси «робочих людей», добиваючись передачі усієї землі у власність народу на умовах, визначених Народною Радою, прийняття законів, які б захищали найманих робітників від експлуатації, запровадження прогресивного податку, «широкої і безплатної освіти рідною мовою для всього народу» [8].

У кінці цього рекламного проспекту був вміщений перелік понад 50 українських гро: економіко-політичних діячів і літераторів, що висловили бажання співробітничати у згаданих газеті та журналі, частина з яких давно вже знаходились на обліку поліції як «неблагонадійні», як «українські сепаратисти», за діяльністю котрих вівся постійний таємний нагляд. Незабаром була створена редакція, яку очолили Ф. Матушевський, С. Єфремов, Б. Грінченко, В. Леонтович і Є. Чикаленко [10].

Як політична програма «Громадського Слова», так і перелік його майбутніх дописувачів серйозно насторожили владу. Ось чому в своєму листі від 2 грудня 1905 р. київський губернатор звернувся до начальника краю щодо отримання дозволу видавати Є. Чикаленку ці видання. У своєму зверненні до генерал-губернатора він писав: «Не знаходячи в новому законі про друк ніяких інших вказівок відносно видань не російською мовою і не отримавши з цього приводу ніяких розпоряджень з боку Міністерства, з іншого боку, маючи на увазі особливі умови, в котрих знаходиться Південно-Західний край, а також ту обставину, що до мене можуть надходити заяви

про видання газет польською, єврейською та ін. мовами», губернатор знаходив можливим представити це питання на розгляд начальника краю. 7 грудня 1905 р. генерал-губернатор Сухомлинов дав дозвіл на видання [11].

З метою посилення контролю за друком на місцях, адміністрація в черговий раз скористалася своїм правом видавати власні адміністративні розпорядження, поряд з урядовими документами, що діяли на території всієї Російської імперії, які були чинними в межах території, що підлягала її владі. Цього ж 7 грудня 1905 р. інспектор друкарень і т.п. установ та книжкової торгівлі при київському генерал-губернаторі видав новий циркуляр.

У цьому циркулярі наголошувалось на обов'язковому виконанні попереднього, від 19 листопада 1905 р., а також пояснювалось особам, які утримували установи друку, що вони мають право друкувати без цензурного дозволу усі періодичні видання при виконанні ними певних правил: 1) жодна друкарня не мала права починати набір та друкування газети чи журналу без особливого свідoctва, що видавалося губернатором або Головним управлінням у справах друку для друкарні на право друку цього видання, а також воно повинно було зберігатися у друкарні; 2) про усяке нове періодичне видання, що буде друкуватися у друкарні, сповіщати інспектора до випуску першого номера; 3) на кожному номері періодичного видання, яке буде друкуватися у друкарні, повинні бути надруковані прізвища відповідального редактора та видавця, адреса редакції та фірма друкарні, де був надрукований цей номер; 4) кожний номер газети чи журналу, з усіма додатками, повинен був одночасно з випуском його з друкарні бути негайно представлений в цензурний орган в узаконеній кількості екземплярів; 5) у випадку, якщо якийсь номер по розпорядженню цензури підлягав конфіскації (арешту), друкарня зобов'язана в той же час припинити його друк, розібрати набір та усі екземпляри, що на той час знаходилися в друкарні та передати в цензуру. Порядок друку іншої продукції залишався попередній, тобто вона повинна бути представлена на дозвіл її друкування в загальну чи поліцейську цензуру. Винуватці в порушенні цього розпорядження, крім відповідальності по суду, могли бути піддані покаранню додатково за розпорядженням генерал-губернатора [12].

14 грудня 1905 р. київський генерал-губернатор, відповідаючи на звернення волинського губернатора до нього з приводу того, хто буде здійснювати контроль за повітовими періодичними виданнями, що могли з'явитися в губернії, видав розпорядження, в якому покладав контроль за майбутніми періодичними виданнями в губерніях Південно-Західного краю на повітових начальників поліції [13]. Коментарі тут зайві.

Маючи на руках дозвіл начальника краю на видання часопису та журналу, київський губернатор не дуже поспішав сповістити про це видання. Такого принципу в боротьбі з українською пресою державна адміністрація і цензура дотримувались постійно [14]. Тому, протримавши певний час у себе заяву Є. Чикаленка, губернатор заявив йому, що він «не може дозволити видання, які будуть проповідувати федеративний устрій Росії ... і т. ін.», бо це карається статтями кримінальних законів. Однак, керівництво партії не припиняло вжиття заходів щодо отримання дозволу на видання газети й літературно-публіцистичного журналу. Врешті-решт В. Леонтович, використавши свої зв'язки в адміністрації, отримав від губернатора дозвіл на видання щоденної газети «Громадська думка» та журналу «Нова громада». Б. Грінченкові було надано право на видання газети «Рада» [15].

Але це ще не все. 28 грудня 1905 р. було заарештовано С. Єфремова, який мав стати її редактором. Адміністрація міста добре знала, що завдяки фінансуванню великого землевласника і «українофіла» Є. Чикаленка цей орган не кане в Лету сам по собі і ймовірно стане загальнонаціональним, а тому намагалась перешкодити його ставленню і діяльності [16].

Дозволивши видання часопису українською мовою, начальник Південно-Західного краю постійно тримав це питання під особистим контролем. І коли 31 грудня 1905 р. вийшов №1 «Громадської думки», в якому були надруковані статті М. Грушевського «Дорогою віків», Богдана Ярошевського «За кордоном» та ін., він його уважно переглянув... і заарештував. У правому верхньому куту на першій сторінці часопису рукою генерал-губернатора було написано: «№ мною арестован по согласованию с Прокурором Окружного суда» [17]. А для себе цього ж дня у своєму нотатнику «Для памяти» написав: «По видимому эту «Думку» надо прикрыть совсем ибо «игра ума» опасная» [18]. Разом з цим до редакції послідувало застереження, що часопис буде закрито, якщо він і надалі публікуватиме матеріали подібного змісту. Ось чому неодноразово, щоб матеріали потрапили на сторінки вказаного видання, у подальшому доводилося виплачувати регулярні хабарі цензорам [19].

1 січня 1906 р. вийшов другий номер «Громадської думки», який сповістив своїх читачів про арешт владою першого номера газети. Уважно перечитавши його, начальник краю відмітив на ньому своєю рукою: «№ скверный, но данных для судебного преследования нет» [20]. Не обійшов своєю увагою генерал-лейтенант Сухомлинов і №4 «Громадської думки», що вийшов з друку 4 січня 1906 р., написавши власною рукою: «Номер весьма тенденциозный» [21].

Про те, що ця газета «тенденційна», але закрити її не було підстав у влади, вказувала і царська цензура. Тон подачі матеріалу газетою заводив у глухий кут навіть досвідчених царських цензорів. Так, у січні 1906 р. київський окремих цензор доповідав київському генерал-губернаторові: «...Газета «Громадська думка»... відзначається тенденційністю і систематично пропагує ідею автономії Малоросії. Ця пропаганда має такі форми і тенденційність газети має такий характер, що статті та замітки її не містять у собі складу злочинів, тому не дають підстав для порушення судових переслідувань, але тим не менш не можна не визнати, що за своїм напрямом газета «Громадська думка» йде в розріз з намірами уряду» [22].

У грудні 1905 р., ще до злиття УДП з УРП, полтавська громада УДП почала видавати тижневик «Рідний край» [23], статті в якому були написані так, що цензура «вхопити» його за якийсь склад злочину не могла. О. Пчілка, П. Мирний та М. Дмитрієв, які очолили редакцію тижневика, бачили його призначення в тому, щоб допомогти українському народові «розгорнути свої природні національні сили, виробити його самосвідомість, допомогти виявитись справжній українській інтелігенції і стати в обороні всіх трудящих людей, і допомогти здобути добро і волю усьому нашому краю, усій Україні» [24]. На жаль, «Рідному краю» так і не вдалося стати впливовим партійним виданням, оскільки політичним питанням редакція приділяла надто мало уваги. Усе ж, за визнанням навіть російської преси, протягом 1906 р. «Рідний край» залишався єдиним ліберальним виданням на Полтавщині [25].

Що ж стосується «Громадської думки», то владі все-таки вдалося протягом перших 20 днів 1906 р. кілька разів накласти арешт на редактора часопису за публікацію «антиурядових матеріалів» [26]. На примірнику 12-го числа газети київський генерал-губернатор написав: «Цю революційну «Думку» давно пора закрити» [27]. Крім того, газета не виходила з 25 січня по 3 лютого 1906 р. — на цей раз влада скористалася введенням військового стану в Києві [28]. Місцева адміністрація, давши дозвіл на видання газети, в той же час подбала і про те, щоб державним службовцям було заборонено її передплачувати (лікарям, вчителям, юристам, поштовим і земським працівникам тощо) під страхом звільнення з роботи [29].

Але головна роль у боротьбі з передплатниками та читачами все ж таки належала цензурі, яка діяла відповідно до розпоряджень уряду та місцевої адміністрації. В умовах, коли революційні події починали йти на спад, уряд робив усе можливе, щоб швидше придушити революцію. І

Головне управління у справах друку теж не було осторонь цього. 6 квітня 1906 р. був виданий новий циркуляр, в якому вказувалося, що, у зв'язку із значними змінами умов книговидавництва та книгодрукування і з метою впорядкування реєстрації творів друку, міністр внутрішніх справ визнав за необхідне зосередити в Головному управлінні у справах друку отримання усіх нових тільки-но виданих книг, журналів, газет з метою їхньої розсилки в установи і наказав особам, що стежать за місцевим друком, усі друковані видання, згідно статуту про цензуру, за виключенням лише одного цензорського примірника, з 15 квітня направляти негайно в Головне управління у справах друку [30].

Не минуло й тижня, як губернатори отримали новий циркуляр від 10 квітня ц. р. Головне управління у справах друку прохало їх у повідомленнях про нові періодичні видання, які будуть ними дозволені, вказувати, кому саме надається право спостерігати за тими друкованими органами, які пропонуються до друку в будь-якому повітовому місті підвладної їм губернії [31]. Як згадувалося вище, начальник Південно-Західного краю покладав обов'язок слідкувати за цим на начальників повітової поліції.

Наступний циркуляр від 10 травня 1906 р., за підписом міністра внутрішніх справ Столипіна, також прохав губернаторів зробити відповідне розпорядження з приводу того, щоб Головне управління у справах друку без затримки отримувало інформацію про те, на кого з редакторів, видавців періодичних видань, а рівно також власників типографій, літографій, металографій заведені судові переслідування або хто з них буде засуджений судом до певних обмежень [32].

12 травня 1906 р., на підставі ст. 1 указу від 26 квітня 1906 р. про відміну попередньої цензури для неперіодичних видань разом з відміною адміністративних покарань за літературні твори, було створено в Києві Тіньовий (Тимчасовий) комітет у справах друку [33]. До його складу увійшли: на правах голови статський радник Сидоров (колишній київський окремих цензор), а на правах членів: в. о. цензора по внутрішній цензурі статський радник Булгаков, той, що перебуває при цензурі, статський радник Нікольський та статський радник Смирнов, який спостерігав за єврейським друком [34]. Функції комітету полягали в спостереженні за друкованими виданнями та в порушенні проти них судових переслідувань. При цьому залежність комітету навіть від генерал-губернатора визначалася лише загальними положеннями про повноваження генерал-губернаторської влади [35].

У зв'язку з великою складністю роботи, що була покладена на комітет, його голова звертався з проханнями про призначення до його складу на правах члена ще однієї особи відомства Головного комітету у справах друку, а, крім того, одну військову та одну духовну особу з метою розгляду ними військових та духовних творів, з призначенням їм платні згідно указу від 26 квітня 1906 р. Особи судового відомства не мали права входити до складу цього комітету [36].

З метою недопущення надсилання видань, які переслідувалися судовою владою, 27 травня 1906 р. губернатори отримали черговий циркуляр Головного управління у справах друку з проханням, щоб вони віддали розпорядження про те, щоб виписки про судові переслідування щодо припинення видань чи їх призупинення відправлялися на місцях обов'язково начальникам поштово-телеграфного відомства [37].

Таким чином, в умовах початку спаду революційного тиску на владу, вона, зі свого боку, посилювала адміністративно-цензурний пресинг на революційно-демократичну пресу, видавши протягом лише квітня — травня 1906 р. п'ять реакційних циркулярів, та створила в Києві Тимчасовий комітет у справах друку з метою концентрації та централізації дій уряду на цій ланці боротьби з революцією.

У подальшому ця політика адміністративно-цензурного тиску продовжувала посилюватися. 3 липня 1906 р. на місця був надісланий новий циркуляр особам та установам, що займалися спостереженням за друком. Їм наказувалось ставитися до справи про передрук «з особливою обережністю, а у тих випадках, коли немає необхідності заарештовувати номер, запитувати вказівок Головного управління у справах друку. Їм знову нагадували, що при кожному арешті номера, якщо він супроводжувався заведенням кримінального переслідування, доповідати про це негайно в управління у справах друку [38]. 17 липня 1906 р. новий циркуляр цього управління сповіщав губернаторів про те, що коли в губернських містах немає спеціальних установ або осіб, які б відповідали за друк, то законом від 24 листопада 1905 р. передбачалось покладання такого зобов'язання на заступника губернатора, тобто віце-губернатора [39].

29 липня 1906 р. визначенням київської судової палати був затверджений арешт Тимчасовим київським комітетом у справах друку № 147 «Громадської думки» [40]. Але остаточного удару найпопулярнішій на той час газеті було завдано 18 серпня 1906 р. Поліція помилково вважала, що проводить обшуки у осіб, які належали до Української соціал-демократичної робітничої партії «Спілка» [41]. В секретному доповненні до рапорту київського поліцеймейстера вказувалося, що обшук був проведений і в редакції газети «Громадська думка» [42]. Під час тусу був заарештований і С. Єфремов, якого поліція та жандарми також помилково вважали активним членом Центрального Бюро Селянської групи Українського Союзу «Спілка» [43]. На думку каральних органів самодержавства, означена редакція притримувалась ідеології Української соціал-демократичної робітничої партії, була головним розсадником революційної пропаганди в селянстві та центром, що об'єднував революційну роботу усіх членів Української партії [44].

Під час обшуку в редакції було знайдено 2987 екземплярів нелегальних видань і серед них: «Проект статуту всеукраїнської «Спілки», «Платформа Української Радикальної партії», «Всеросійський селянський з'їзд», «Листи до хліборобів» та ін. Обшуками на квартирах знайдено було 50000 різних нелегальних видань і, крім того, рукописів, нотаток та інших документів. Поліцеймейстер також доносив генерал-губернатору, що редакція газети опечатана, а усього по цій справі заарештовано 11 осіб [45].

Про намагання властей знайти «компромат» свідчить той факт, що обшук тривав протягом 12 годин. Це була ретельно спланована акція адміністрації, цензури та поліції з метою знищення вогнища українства [46]. Влада скористалася військовим станом, який був оголошений у м. Києві та Київській губернії, і Тимчасовий генерал-губернатор Шміт 19 серпня видав свою постанову, в якій вказувалося: «На основани Правил о местностях объявленных на военном положении. Пос. вил. приостановить издание газеты «Громадська думка» на все время действия объявленного в г. Киеве и Киевской губернии военного положения» [47].

Крім того, київська охоранка після обшуків в редакції «Громадської думки» свідомо пішла на перевищення своїх повноважень. Не маючи на своїх руках офіційного дозволу адміністративної та судової влади, начальник охоронного відділення, за словесною вказівкою тимчасового генерал-губернатора, «в целях успешного производства обыска» віддав наказ чинам поліції 18 серпня поставити печатки на двері редакції та виставити біля редакції, з метою нібито її охорони, городового [48].

Ці дії охоронних органів примусили Є. Чикаленка, як видавця і власника майна, що знаходилося в редакції, звернутися до київського губернатора з проханням про зняття печатки з дверей та поліцейської охорони від редакції, оскільки він мав наміри забрати звідти своє майно [49]. 2 вересня 1906 р. київський губернатор звернувся з вирішенням цього прохання до

начальника краю, але той 4 вересня переклав вирішення його знову київському губернаторові [50]. Клопотання видавця, який намагався відновити випуск забороненої газети, перед губернатором, цензорами, поліцейською владою були безрезультатними. Представники влади вважали, що робилася спроба знову відновити «український сепаратизм» [51].

Після закриття «Громадської думки», скориставшись раніше наданим Б.Грінченку правом видавати газету і перебравши, з дозволу київського губернатора, це право на себе, Є. Чикаленко з 15 вересня 1906 р. почав, за підтримки М. Грушевського, видавати щоденну газету «Рада» [52]. Але вже перший її номер було конфісковано, редактора викликано до генерал-губернатора, який заявив, що коли «Рада» не понизить тону, то її зовсім закриють. Доводилося знову платити цензорам «данину» за мову і правду [53].

Восени 1906 р. Головне управління у справах друку продовжувало свій тиск. 28 листопада 1906 р. воно видало черговий циркуляр, у якому вказувалося, що особи, які знаходилися під слідством за звинуваченням у злочинних діях або вигнані з роботи, не можуть залишатися відповідальними редакторами періодичних видань з моменту притягнення їх судовою владою до слідства [54].

29 грудня 1906 р. Тимчасовий комітет у справах друку в м. Києві в особі голови А. Сидорова звернувся до начальника Південно-Західного краю з листом, в якому доводилось до його відомо, що газета «Рада», яка видавалася у Києві, ведеться в тенденційному русі. На думку цензури, це особливо яскраво знайшло своє відображення у передовій статті номера 90 газети, який додавався до цього листа, під назвою «Про нову судову реформу». Комітет пропонував закрити газету «Рада» на час дії військового стану. Але на цьому листі генерал-лейтенант Сухомлинов 5 січня 1907 р. написав зовсім іншу резолюцію: «Раду» можна пока оставить» [55]. Що при цьому мав на увазі начальник краю, знав лише він один, але швидше за все це були вже перші прояви бонапартизму влади на місцях.

Особливо посилювалися цензурні репресії щодо української преси напередодні та у період виборів до II Державної думи в умовах спаду революції. При організації виборів до II Думи самодержавні структури прагнули максимально нейтралізувати дію, з їхньої точки зору, негативних факторів, зокрема, це стосувалося преси. Наприклад, у Чернігові ще влітку була заборонена «Десна». І, відповідно, що на час виборів до II Думи чернігівські поступові кола були позбавлені допомоги місцевої преси.

Почасти цю проблему вдалося розв'язати дякуючи київській пресі. На шпальтах найпопулярнішої у ту добу української газети «Рада» можна було знайти чимало матеріалів і про виборчу кампанію на Чернігівщині [56]. Так, газета «Рада» від 20 січня 1907 р. писала про те, що місцева влада особливо люто переслідувала депутатів розпущеної I Думи, тим більше, що довіра до них була велика. Відтак, коли І. Тарасенка в м. Воронежі Глухівського повіту обрали навіть під наглядом поліції уповноваженим (виборщиком), то вибори було негайно скасовано [57]. Привертають увагу спостереження С. Єфремова, який, розмовляючи у потязі з селянином із Чернігівщини, прийшов до висновку, що інтерес до II Думи «безмірно вищий», ніж це було рік тому [58]. Ось чому циркуляр Головного управління пошт та телеграфів від 22 січня 1907 р. до видань «антиурядового спрямування» зарахував п'ять українських [59].

В період спаду революції українська преса, в тому числі і УДРП, з'являється і в Петербурзі. Члени Української думської громади в I Державній думі, ідейним натхненником якої був безпартійний на той час М. Грушевський, для пропаганди своїх поглядів створили журнал «Украинский вестник», що видавався 1906 р. зусиллями членів петербурзької громади УДРП. Так, у ньому була надрукована стаття цього видатного історика під назвою «Наші вимоги», погляди

якого на майбутній політичний устрій України повністю збігалися з позицією УДРП [60]. Однак і там уникнути цензурних переслідувань не вдалося, скоріш навпаки: цензура більш цілеспрямовано викорінювала українські періодичні видання з істинно руської території [61]. З припиненням діяльності I Державної думи влада не забула подбати і про те, щоб припинив свій вихід у світ і «Украинский вестник».

Під час діяльності II Державної думи Українська думська громада, яка була створена в ній, мала також свій друкований орган — популярну серед українства столиці газету «Рідна справа (Вісті з Думи)», яка теж видавалася спільними зусиллями членів думської громади та членів УДРП у Петербурзі і виходила двічі на тиждень [62]. Вона також існувала доти, доки існувала II Дума. Останній, дванадцятий, номер вийшов 12 червня 1907 р. з прощальним словом до читачів, в якому редакція висловлювала надію на майбутню роботу після виборів III Думи. Однак політична реакція, що запанувала на довгі роки, перекреслила всі надії на існування вільної української преси [63].

Таким чином, підводячи підсумок, необхідно відзначити, що усі проаналізовані вище урядові документи царату, так і обов'язкові постанови місцевих органів влади в період першої російської революції започаткували новий підхід адміністративно — цензурних імперських лещат до українських видань. Тепер урядові інститути вже не робили великої різниці між мовами, якими вони друкувалися, що було в минулому визначальним у ставленні до українських видань, а «душили» ті з них, які, на думку царизму, були опозиційними до існуючого ладу та загрожували його існуванню. Хоча при цьому влада не забувала того, що вони були українськими і враховувала це в своїй політиці. В адміністративній системі утисків, які застосовувала влада, цензура посідала одне з чільних місць, а вістря її діяльності в більшості випадків було спрямоване проти «українського сепаратизму» або «мазепинства», як і раніш. Ось чому діяльність царської цензури можна порівняти з плазуном, який, поступово проковтуючи свою жертву, одночасно вишукує очима наступну.

Примітки:

1. Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець XIX століття — 1939 рік). — К., 2002. — С. 17.
2. Там само. — С. 17—18.
3. Там само. — С. 17.
4. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 442. — Оп. 855. — Спр. 471. — Арк. 1.
«Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX — початок XX ст.). — Ч. 1. — К., 1999 (далі — «Українське питання»... — Ч.1). — С. 182.
6. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 855. — Спр. 456. — Арк. 1.
7. Там само. — Арк. 2—3.
8. «Українське питання»... — С. 359.
9. Там само.
10. Стрілець В. В. Вказ. праця. — С.35.
11. ЦДІАК України. — Ф.442. — Оп. 855. — Спр. 471. — Арк. 1—1 зв.
12. Там само. — Спр. 457. — Арк. 16—16 зв.
13. Там само. — Спр. 496. — Арк. 2
14. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 185.
15. Там само. — Ч. 2. — С. 360.

16. Там само. — Ч. 1. — С. 186.
17. Громадська думка. — 1905. — 31 грудня.
18. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 855. — Спр. 457. — Арк. 63.
19. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 186.
20. Громадська думка. — 1906. — 1 січня.
21. Там само. — 1906. — 4 січня.
22. Стрілець В. В. Вказ. праця. — С. 22.
23. Там само.
24. Там само. — С. 34.
25. Там само. — С. 34—35.
26. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 186.
27. Стрілець В. В. Вказ. праця. — С. 35.
28. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 186.
29. Там само. — Ч. 2. — С. 360.
30. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 856. — Спр. 11. — Арк. 26.
31. Там само. — Арк. 30.
32. Там само. — Арк. 47.
33. Там само. — Спр. 331. — Арк. 5—5 зв.
34. Там само. — Арк. 6.
35. Там само. — Арк. 6—6 зв.
36. Там само. — Арк. 7.
37. Там само. — Спр. 11. — Арк. 57.
38. Там само. — Арк. 107.
39. Там само. — Арк. 133.
40. Там само. — Арк. 154.
41. Там само. — Спр. 480. — Арк. 1.
42. Там само. — Спр. 480. — Арк. 1.
43. Там само. — Спр. 689. — Арк. 5—5 зв.
44. Там само. — Спр. 480. — Арк. 1.
45. Там само.
46. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 186.
47. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 856. — Спр. 480. — Арк. 2.
48. Там само. — Арк. 5—6.
49. Там само.
50. Там само.
51. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 186.
52. Там само. — Ч. 2. — С. 361.
53. Там само. — Ч. 1. — С. 186—187.
54. ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 856. — Спр. 11. — Арк. 423.
55. Там само. — Оп. 857. — Спр. 4. — Арк. 1—1 зв.
56. Демченко Т., Рубіс І. Вибори до I та II Думи Росії на Чернігівщині // Сіверянський літопис. — 1999. — № 3. — С. 120.
57. Там само.
58. Там само.
59. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 187.

60. Стрілець В. В. Вказ. праця. — С. 24.
61. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 187.
62. Стрілець В. В. Вказ. праця. — С. 35.
63. «Українське питання»... — Ч. 1. — С. 188.

Андрій Бутенко
(м. Київ)

Націоналістичні та соціалістичні ідеї в програмі Української народної партії

У статті висвітлено різні аспекти програми УНП, автором якої був М. Міхновський. Значна увага відводиться соціальним напрямкам та характерним особливостям її політичної спадщини. Показано, що головною думкою багатьох розділів програми є ідеї національної консолідації всіх верств суспільства заради створення держави з соціально справедливим ладом.

В статті зображені різні аспекти програми Української національної партії, автором якої був Н. Міхновський. Більше уваги приділяється соціальному напрямку та характерним особливостям її політичного насліддя. Показано, що головна думка багатьох розділів програми — це ідеї національної консолідації всіх класів суспільства на ім'я створення держави з соціально справедливим ладом.

При спробах істориків у різноманітних дослідженнях вказати політичну орієнтацію Української народної партії досить часто зустрічається характеристика її як радикально-націоналістичної партії. Викликано це, як правило, виразною жорсткою національною позицією організації (що на той час виглядала вельми неординарною) та поставленою метою побудови «Самостійної Республіки Україна», яка для української політики початку ХХ ст. була досить екзотичною.

Безперечно, у часи масового захоплення ідеєю перебудови імперій на федеративні держави, УНП яскраво виділялася серед інших політичних груп. Можливо тому бажання багатьох дослідників показати саме політичну неординарність прихильників партії зумовило слабе висвітлення соціальних аспектів програми Української народної партії. До того ж після жорсткої внутрішньої політичної боротьби у роки революції між поборниками побудови самостійної держави та прибічниками федерації, які, як правило, всі були соціалістами і встановленням в Україні радянської влади, що прийшла під гаслами соціалізму, термін «соціалізм» почав вживатися в якості антиподу самостійності, особливо дослідниками діаспори. Тому поєднання соціалістичних та націоналістичних ідей багатьом здавалось нереальним. А засвідчити прихильність до соціалізму одного з основоположників українського націоналізму — Миколи Міхновського — особливо у роки боротьби з комуністичним ладом, принаймні не коректним. Тому й виникали твердження, що соціалістичні гасла УНП ніщо інше як спроба Міхновського замаскувати під популярними гаслами головну мету — побудову самостійної держави [1].

Відомий історик Петро Мірчук, який присвятив не одну працю дослідженню діяльності Миколи Міхновського та УНП, висвітлюючи певні аспекти соціалістичної орієнтації партії, все ж стверджував, що головним завданням для неї було відокремлення від Росії, а «все інше другорядне» [2].

Останнім часом вітчизняні дослідники О. Голобуцький, В. Кулик, Я.К.Грицак, В. Сніжко, Р. Коваль та інші приділили значно більше уваги висвітленню діяльності Міхновського та програми Української народної партії [3]. Але, як правило, праці, що торкаються цієї проблеми